

EGY MONOGRÁFIA MEGÍRÁSÁNAK BUKTATÓI: MAGYAROK A VAJDASÁGBAN (DÉLVIDÉKEN) 1918–1947*

A. SAJTI ENIKŐ

Nem véletlenül kértem e konferencia tisztelt szervezőjét, Király Béla urat, hogy előadásom címe így hangozzék: egy monográfia megírásának *buktatói*. Igen, buktatói. Nemcsak azért, mert a történész, jelen esetben én, egy olyan kor „teremtményeként” vizsgálja a múltat, amely kor túl van a pozitív hit, az „értelemre támaszkodó önbizalom” 19. századi korszakán. Hanem azért is, mert történészként nem hiszek abban, hogy a történelem pusztán „a felderített tények összessége”, amit *Edward Hallett Carr* után szabadon fogalmazva csak haza kell vinni, meg kell főzni, és az éppen jelenlévő gourmand (vagy kevésbé ínycsokor) közönség szája íze szerint lehet ízesíteni. Írás közben nyilván eszembe fog jutni *C. P. Scott* kedvenc mondása is: „A tény szent, a vélemény szabad.” De melyik tény? Vagy talán azoknak van igazuk, akik Croce nyomán azt hiszik, hogy a történelem nem más, mint hogy a *jelen* problémáinak fényében látjuk a múltat? A történész feladata tehát nem a pusztán tényfeltárásban van, hanem az *értékelésben*. Igen ám, de milyen viszonyt alakítson ki vizsgálódása tárgyával: vádló vagy védő legyen, esetleg pártatlan, szenttelen krónikás? Van valami igazság abban, hogy a történelem nem más, mint a történész „tapasztalata”, hiszen kutatásaival ő „alkotja meg” a történelmet. Ez azonban, különösen olyan érzékeny témák esetében, mint a nemzetiségi kérdés, nem lehet sikeres egy nagy adag *empátia* nélkül. Ez az empátia véleményem szerint nem lehet egyirányú, csak és kizárólag a kisebbség felé irányuló –, utat kell találnunk

Az előadás elhangzott egy az Atlanti Kutató és Kiadó Társulat Alapítvány által rendezett konferencián 2000. III. 24-én.

azok gondolkodásához is, akik „erőtöbbletük” révén így vagy úgy, de befolyásolták mondjuk a vajdasági, délvidéki magyarok sorsát.

Egyetértek azokkal, akik úgy vélik: „a történesznek nem az a dolga, hogy szeresse a múltat, vagy hogy magát a múlttól függetlenítse, hanem hogy birtokba vegye és megértse . . .” (E. H. Carr: *Mi a történelem?* Századvég Kiadó, 1993. 24.) E „birtokbavétel”, azaz a kutatás során én mindig is tisztában voltam, vagyok a végeredmény esendőségével. Ez a konferencia azonban bizakodással tölt el. Ha ugyanis a történelmet egy magas hegyhez hasonlítjuk, amelyet különböző szemszögből különböző formájúnak látunk –, miközben tudjuk, hogy csak ezek *együttese* adja ki a hegy valódi formáját – akkor az itt elhangzó előadások eltérő szempontjai minden bizonnyal hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy azt a bizonyos hegyet minél teljesebben ragadjuk meg.

Itt van mindjárt a tervezett monográfia címében rejlő buktató. Hogyan fogalmazzunk? *Délvidéki* vagy *vajdasági* magyarok története? A magyar olvasó inkább az előbbit érti racionálisan, érzelmileg egyaránt, szerbül, angolul viszont a vajdasági hangzik adekvátábban. És az időhatár. Miért éppen 1918–1947? Az első évszám, 1918 világos, hiszen a Szerb–Horvát Királyi Állam (a provizórium időszakában, 1921-ig kraljevstvának nevezték, és csak utána kraljevinának, azaz királyságnak) ekkor foglalta el a Délvidéket. Az 1947-es dátum már némi magyarázatra szorul. Miért nem 1948, 1974 és még sorolhatnám a lehetséges korszakhatárok évszámait. Egyrészt azért, mert a magyarok 1947 utáni történetének alapvető forrásai mindmáig feltáratlanok s az ezzel a korszakkal foglalkozó tanulmányok, könyvek pusztán e história politikai-jogi felszínét ragadták meg. Szemléletük visszajára fordított sérelemtörténet, pozitív óda az állam gondoskodásáról. Ma sem jobb a helyzet – pusztán az óda előjele változott pozitívról negatívra. A sérelmi attitűd maradt. Az 1947-es korszakhatár mellett azzal is érvelhetünk, hogy a megtorlások lezárásával kikristályosodtak a második, ún. titói Jugoszlávia magyarságpolitikájának alapelemei, illetve megkötötték Magyarországgal a békeszerződést. Ezzel nemzetközi-jogi értelemben tisztázódtak Magyarország és Jugoszlávia határai, nyilvánvalóvá vált, ami már korábban eldőlt, hogy a délvidéki magyarság ismét a jugoszláv állam határai közé, azaz kisebbségi sorba kerül.

S itt a leendő könyv egyik lényeges szemléleti-módszertani vonatkozására szeretném felhívni figyelmüket. Abból indulok ki, hogy 1918 és

1947 között az akkor még több mint félmillió magyar olyan *kényszerpályán* mozgott, amelyet önerejéből nem tudott megváltoztatni. Ezért érzem fontosnak annak az egyébként változó *koordináta-rendszernek* a rekonstruálását, amely egy-egy korszakban megszabta a magyarság önmegőrzésének, szervezkedésének lehetőségeit, és kijelölte annak sokszor nagyon is kemény korlátait. Választ kellene adjunk olyan kérdésekre is, hogy felismerték-e minden esetben a kor szereplői ezeket a koordinátákat? Gondolok itt például az 1922-ben megalakult Jugoszláviai Magyar Párt vezetőire, vagy Magyarország hivatalos köreire, akik nemcsak anyagi támaszt, kapaszkodót nyújtottak a délvidéki magyaroknak, de sokszor parancs jellegű „sugallatokat” is rájuk kényszerítettek. Vegyünk egy konkrét példát. A források alapján egyértelmű, hogy a vajdasági magyarok ún. aktivista és passzivista szárnya közötti vitát Budapesten döntötték el. A magyar kormány egyértelműen az aktivistákat támogatta, azaz egy nemzeti alapú magyar párt megalakítására utasította Szabadkát. (Ezek a kérdések a Felvidéken és Erdélyben már korábban eldőlték, s nyilván a magyar kormány álláspontját ez is befolyásolta.) Ellenkező esetben kilátásba helyezték a pénzügyi támogatás megvonását és a „hazafiatlan eljárásban résztvevők teljes bojkottját”. Az ún. passzivisták, akik főként a Baranyából Jugoszláviába menekült baloldali oktobristákból kerültek ki – de ide tartozott Szabadka utolsó magyar főispánja, a Népkör nagy tekintélyű vezetője, Pleszkovich Lukács is –, inkább a kulturális szervezkedésre fektették a hangsúlyt. Szerintük inkább a vajdasági nemzetiségek közös, a Vajdaság autonómiáját felvállaló politikai szervezetre lenne szükség. Íme, a jugoszláviai magyarság egyik 1918 óta létező, máig eldöntetlen dilemmája!

E helyen engedjenek meg egy módszertani megjegyzést. A téma kapcsán szeretném azt is bemutatni, hogy egy-egy korszakban, egy-egy adott kérdés kapcsán volt-e más alternatívája is a jugoszláviai magyarságnak, s ha igen, az események, a kérdések miért éppen úgy dőltek el, ahogyan eldőlték.

Itt van egy másik fontos kérdés: mik voltak Belgrád fokozódó intoleranciájának okai a 20-as években, s mitől váltak toleránsabbá a 30-as évek végén ugyanazok a jugoszláv politikai körök? Mitől foszlottak szét az egyébként tisztán délszláv összetételű újvidéki Nemzeti Tanács ígéretes szavai: „a határainkban megmaradó nem szerb és nem szláv népeknek biztosítatnak mind ama jogok, amely jogok által mint kisebbség

nemzeti létünket megőrizni és fejleszteni óhajtják”. Ennek mintájára fel kell tegyük azt a kérdést is, hogy a jugoszláv partizánok végül is miért a bosszú mellett döntöttek, hiszen 1942–43-ban még azt vallották (eltérően Draža Mihailovićéktól, akik kezdettől fogva a büntető, megtorló szerb nacionalizmust képviselték), hogy „nem felelhet minden magyar Szálasi és Horthy bűneiért.” Érdekesnek ígérkezik annak elemzése is, miért kötnek Kardeljék egy korlátozott, negyvenezres létszámot tartalmazó kitelepítési egyezményt Magyarországgal, s ezt az egyezményt végrehajtják, vagy nem hajtják végre. Mindkét állásponttal találkozni a hazai és nemzetközi szakirodalomban.

De visszatérve az előző kérdésre: annyi bizonyos, hogy a magyarok elleni bosszúra nem a szerbekbe kódolt valamiféle zsigeri ösztön miatt került sor, ahogyan azt a magyar közvéleményre nagy hatást gyakorló, egyébként kiváló szépíró Cseres Tibor sugallja *Vérbosszú a Bácskában* című könyvében.

De erre a kérdésre még visszatérek.

Az említett koordináta-rendszer fontos eleme volt Belgrád hivatalos köreinek politikája is. Az eddig etnikailag homogén Szerbia kormányzásában edződött szerb politikai pártok mindvégig értetlenül szemlélték a „hálátlan” horvátok, macedónok, albánok és magyarok nemzeti mozgalmait, még akkor is, ha követeléseik jogszerűen az alkotmány és a nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények keretei között mozogtak (iskoláztatás, nyelvhasználat stb.).

A rövid távú politikai taktikázás nagymesterei, a Radikális Párt vezetői sikerrel akadályozták meg a két világháború között egyrészt a vajdasági kisebbségi pártok, politikai erők összefogását, másrészt a magyarok Horvát Köztársasági *Parasztpárt* felé irányuló esetleges lépéseit. A parlamentáris időszakban „sikerült” a Radikális Párt taktikázásaitól függővé tenni a Jugoszláviai Magyar Pártot. A magyarság létszáma, Jugoszlávián, sőt a Vajdaságon belüli etnikai súly azonban soha nem volt elég ahhoz, hogy a horvátokhoz hasonlóan alkudozásra kényszerítsék Belgrádot a magyarság kérdésében. Mindvégig a magyar revízió potenciális lehetőségén keresztül ítélték meg a magyar kisebbséget, akik minden mozdulatát szerintük a revízió, a kifelé húzás befolyásolja. Az már a történelem paradoxonai közé tartozik, hogy Jugoszlávia külpolitikai veszélyérzetének felerősödése, belső centralista egységének fel-

bomlása hozta meg a magyarok számára a nemzetiségi lét megőrzésének táguló lehetőségét a harmincas évek végén.

Elemezni kell majd azt is, miért nem használták ki a délvidéki magyarság vezetői a Népszövetség által kínált nemzetközi jogi kereteket sérelmeik orvoslására. Ma is az a véleményem, hogy nem „gyávaságból”, amivel Budapest vádolta őket, hanem egy, a belgrádi vezető körökkel kötött alku miatt. Az alku mögött az a hibásnak bizonyuló megfontolás állt, hogy politikai alkukkal előbbre lehet vinni a magyarság ügyét.

Bizony, le kell majd írunk, hogy mindvégig hiányoztak a délvidéki magyarság nagyformátumú vezetői, gyakran kicsinyes viták, rossz helyzetfelmérések, esetenként a „civil kurázi” hiánya is tovább szűkítette egyébként sem túl tágas mozgásterüket. Politikailag aktív középosztályuk történelmi okoknál fogva túlságosan is a magyar államhoz kötődött, ezért a kétszeri impériumváltás hangsúlyosan kiszolgáltatottá tette ezt a réteget az éppen aktuális új hatalommal szemben.

A népi, plebejus nemzeti gondolkodásról a történetírás egyébként is keveset tud, hiszen a nemzeti gondolkodásra vonatkozó forrásaink zöme a kulturális, politikai elit nézeteibe enged csak bepillantást. Azt azonban világosan kell látnunk, hogy a délvidéki magyar társadalom 60–70%-át kitevő kisparaszti réteg (10%-uk tetejében földnélküli!), valamint a zömmel kisipari magyar munkások nem elsősorban a nemzeti alapú pártprogramokra, sérelmi politizálásra voltak fogékonyak, hanem a szociális egyenlőség és igazságosság bal- és jobboldali prófétáira figyeltek. Csak emlékeztetni szeretnék, hogy a Szálasi-féle párt agrárprogramjának hatására sok földönfutó magyar paraszt lépett be a Nyilas Pártba, akiket aztán '44-ben pártlisták alapján mint fasisztákat összeszedtek, és közülük sokat kivégeztek a partizánok. De ez volt az egyik oka annak is, hogy az 1945-ös jugoszláv földosztás széles magyar paraszti rétegeket állított a megtorlások ellenére is az új rezsim mellé. Megítélésem szerint az államszocialista Jugoszlávia kisebbségpolitikája legalább olyan egyoldalú volt, mint az őt megelőző királyi kormányoké, vagy éppen a Horthy-korszak magyar kormányaié. Még akkor is, ha az egyoldalúság más-más tőről fakadt. A kommunista rendszer felfogása szerint, mint ismeretes, a társadalmi ellentétek feloldása automatikusan elvezet majd a nemzeti, nemzetiségi kérdés megoldásához. Korábban viszont éppen a vajdasági magyar társadalom zömét érintő szociális megközelítés hiányzott mind a helyi vezetők, mind pedig a magyar kormányok szempontjai közül.

A könyvnek, úgy vélem, ki kell majd térnie a mindenkori Magyarország kisebbségtámogató lehetőségeinek és gyakorlatának elemzésére is. De arra is, mikor, milyen súllyal szerepelt Magyarország és Jugoszlávia kapcsolatában a jugoszláviai magyarság sorsa. Ebből a szempontból össze sem lehet hasonlítani mondjuk a '40-es évek eleje Magyarországnak lehetőségeit az 1944 végi, 1945-ös Magyarországgal. Az előbbi egy revíziók által jelentős területi gyarapodást átélt ország volt, közép-európai hatalom, amely tetejében, legalábbis úgy tűnt, egy legyőzhetetlen koalíció tagja. 1944–45-re drasztikusan megváltozott a helyzet, egy háborúban vereséget szenvedett, dezintegrálódott állam volt, amelynek pillanatnyilag szinte nullára redukálódott a külpolitikai mozgástere. Jugoszlávia a győztesek oldalán került ki a háborúból, óriási tekintélye volt a korabeli Európában, ráadásul belpolitikai tekintetben sem volt gyanus a szovjetek szemében.

Tekintettel arra, hogy engem a könyv megírására felkérő Atlanti Kutató és Kiadó Társulat nagy hangsúllyal szeretné látni az 1944-es partizánmegtorlás méreteinek elemzését, engedjék meg, hogy előadásom második részében erről mondjak el néhány általam fontosnak tartott gondolatot.

Úgy vélem, az mindenki előtt világos, hogy az 1944-es és későbbi megtorlások nem speciálisan egy-egy náció ellen irányultak Jugoszláviában, hanem *mindenki* ellen, aki a győztesek filozófiája szerint kollaboráns volt, s ezen keresztül veszélyeztette az új rendszer társadalmi berendezkedését. A „jók” és a „rosszak” között ekkor ideológiai választóvonalat húztak. Aki a „rosszak” kategóriájában találta magát, azt semmi, legfeljebb a véletlen menthette meg.

Azt is egyértelművé szeretném tenni, hogy az 1941–1945-ös időszak történései csak kölcsönös összefüggésükben vizsgálhatók. Mert sem az 1942-es partizánvadász razziát, sem az ezt megtorló partizán visszacsapást nem a magyarokba vagy éppen a szerbekbe belekódolt „fasiszta”, vagy éppen „ősi” ösztön diktálta.

Minden tömeggyilkosság irracionális, embertelen – a mi feladatunk mégis az, hogy racionálisan leírjuk eme irracionális események mozgatórugóit.

Az 1941. áprilisi, Jugoszlávia elleni magyar katonai támadás révén visszacsatolt délvidéki területeken kezdettől fogva sajátos *kettősség* jellemezte a délszlávokkal kapcsolatos nemzetiségpolitikát.

Már a határt átlépő hadsereg különböző instrukciókat kapott a horvátokkal és a szerbekkel tanúsítandó magatartást illetően. A horvátokat „megkülönböztetett, barátságos” bánásmódban kellett részesíteni, míg a szerbeket és a „szerb érzelmű lakosságot” nemzethűségi szempontból kollektíve megbízhatatlannak, Magyarországgal szemben *eleve* ellenséges csoportnak minősítették. A Délvidéken két körülmény mégis sajátosan keményvé tette az ún. nem őslakos délszlávokkal, azaz a bevándoroltakkal, optánsokkal és dobrovoljácokkal (telepések) kapcsolatos magyar politikai gyakorlatot.

Egyrészt a szerbek esetében hiányzott az akár csak a függetlenség látszatát keltő anyaország, mint a horvátok esetében, amely lépéseivel ellensúlyt adhatott volna a retorziók politikájának. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a különleges helyzetű Bánátot leszámítva Szerbiában csak elenyésző számú szórványmagyarság élt, így a magyar nemzetiség elleni esetleges retorzióktól – mint például Dél-Erdélyben – nem kellett tartani. Másrészt a Délvidék a visszacsatolás katonai jellege miatt, azért, mert egy időre itt a hadsereg szinte kizárólagos politikai tényezővé vált, kísérleti terepéül szolgált a nemzetiségi kérdés katonai körök által elképzelt szélsőséges megoldásának. Ehhez az ereje teljében lévő Németország totális kitelepítési tervei szolgáltak mintául. A katonai körök komoly lépéseket tettek, hogy az állam egységét és területi gyarapodását potenciálisan, majd pedig valóságosan is fenyegető szerbeket, a tervek szerint mintegy százötvenezer ún. bevándoroltat és telepést Szerbiába telepítsenek, s helyükre bukovinai és egyéb magyarokat telepítsenek.

A szerb kérdéseknek ez a megoldási módja egyrészt a Bárdossy-kormány realitásérzéke, másrészt a német kormány és a szerbiai német katonai körök tiltakozása miatt 1941 őszére zátonyra futott.

1942 januárjában ismét a hadsereg vált a szerb kérdés megoldásának döntő tényezőjévé. Ma már levéltári források alapján tudjuk, hogy a több ezer halálos áldozatot követelő, túlméretezett partizánvadász razziaának a kormány elsősorban külpolitikai szerepet szánt. A kormány azt próbálta ezzel is a németek tudomására hozni, hogy a magyar hadseregre nem a keleti hadszíntéren, hanem az országban van szükség, hiszen a bolsevista felkelés hullámai máris átcsaptak a Bácskára. Ez a törekvésük azonban, mint ismeretes, célt tévesztett. A magyar hadsereg keleti hadszíntérre küldendő csapattesteinek számát sikerült ugyan csökkenteni, de nem a razzia eredményeként, hanem az SS magyarországi

toborzóakciójának engedélyezése révén. Kevéssé ismert, hogy ezzel párhuzamosan a katonai körök, pontosabban a razziát irányító Fekete-halmy-Czeidner Ferenc altábornagy, többször is nagyszabású kitelepítést szorgalmazott a szerbek által lakott Sajkás-vidéken. Ezt azonban ekkor már sem a vezérkar főnöke, sem Bartha honvédelmi miniszter, sem pedig a kormány nem tartotta időszerűnek – az újvidéki razziát követő nemzetközi felháborodás, valamint a Dél-Bácskában tapasztalható rendkívül feszült helyzet miatt.

A katonai ügyészség a Fekete-halmyék elleni 1943-as perben 3309 halottat említ. Az V. hadtest parancsnoksága által 1944-ben összeállított jelentés 3340 főt regisztrál (2550 szerb, 743 zsidó, 11 magyar, 13 orosz, 7 német, 2 horvát, 1 szlovák, 13 ruszin).

A Kállay-kormány, immár mélypontról indulva igyekezett egységesíteni a kormány szerb és horvát nemzetiségpolitikáját, felerősítve a szerb nemzetiségpolitika toleráns vonásait. Ehhez döntő lökést a háború menetében bekövetkezett fordulat és a nyugati szövetséges hatalmakkal kezdeményezett diplomáciai próbálkozások adták. 1943 augusztusában például újra engedélyezték a nagy múltú szerb kulturális egyesület, a *Matica srpska* működését, megkezdték az internáltak ügyének felülvizsgálatát, leváltották a szerbellenességéről ismert bácskai főispánt, 1943 októberében pedig – a háborúban álló Európában egyedülálló módon – Horthy elrendelte az újvidéki razzia főbűnöseinek bíróság elé állítását.

A per kimenetele, a fővádolt katonatisztek szökése a magyar történelem közismert epizódja. Jóval kevesebb szó esik arról, hogy a Kállay-kormány elindította az anyagi károk felmérését, és részbeni kifizetését is. A zsidókat azonban eleve kizárták a kártalanítás köréből.

Magyarország német megszállása után a Sztójay-, illetve a Lakatos-kormány a „kemény kéz” politikáját újította fel a szerbekkel szemben. Ez elsősorban bizonyos korábbi engedmények visszavonásában mutatkozott meg, de az 1941. áprilisi és 1942. januári tömeges megtorlásokra, kitelepítésekre már nem került sor.

Sőt! A háború menetében beállt kedvezőtlen változások hatására Henyey Gusztáv, a Lakatos-kormány külügyminisztere 1944. szeptember végén felvetette egy bácskai szerb véderő tervét. Henyey terve azon az ekkor már minden realitást nélkülöző elképzelésen alapult, hogy a szerb véderőbe beszervezett Mihailović-párti (csetnikbarát) bácskai szerbek addig tartják majd a déli frontot, amíg a magyar és a német

csapatok vissza nem foglalják a Bácskát. E tervben homályosan egy Szerb Nemzeti Tanács gondolata is körvonalazódott.

1944. október végén Tito partizánjai lényegében harc nélkül visszafoglalták a Délvidéket. Tito marsall 1944. október 17-én aláírta a bánáti és bácskai katonai közigazgatásról szóló rendeletet. A jugoszláv katonai közigazgatás bevezetését Tito azokkal a „rendkívüli körülményekkel” indokolta, amelyek között e területek a megszállás idején éltek, de utalt a vajdasági gazdaság háborús mobilizációjának szükségességére is.

Ivan Rukovina vezérőrnagy, a katonai közigazgatás parancsnoka október 22-ei felhívásában (ezen a napon vezették be a katonai közigazgatást) már jóval nyíltabban úgy fogalmazott, hogy a katonai közigazgatás bevezetésére „a nemzeti jövő és e területek délszláv jellegének megőrzése” szempontjából van szükség.

A jugoszláv katonai közigazgatás bevezetésének célja tehát a gazdasági megfontolásokon túl a terület nacionalizálása volt, és eleve feltételezték a magyar és a német kisebbség új állammal szembeni illojalitását, potenciális ellenállását. A németeket *nyíltan* minősítették kollektíve felelősnek, annak minden következményével együtt, a magyarokkal kapcsolatban a kollektív bűnösség fogalmát az új hatalom hivatalosan soha nem használta – annál inkább gyakorolta.

Az új hatalom fegyveres erői, hasonlóan a magyar hadsereg pacifikáló és partizánvadász akcióihoz – ún. *tisztogató akciókat* folytattak a magyarok ellen. A kollektív megtorlás legfőbb oka kétségkívül a visszavágás, a megtorlás volt Újvidékért, a sajkási szerbellenes megtorlásokért, amelyet, ma már tudjuk, a katonai vezérkar és személyesen Tito tudtával, sőt beleegyezésével folytattak a helyi partizán alakulatok.

A becslések tíz–negyvenezerre teszik a kivégzett magyarok számát, az e témában legalaposabb levéltári kutatásokat végző Aleksandar Kasaš 1996-ban megjelent munkájában körülbelül ötezer, hivatalos, írásos források alapján rekonstruálható áldozatról beszél. Úgy vélem, ma még lehetetlen egyértelműen állást foglalni ebben a kérdésben, az azonban világos, hogy a magyarok elleni megtorlás is csakhamar túllépett a politikai vezetés szándékán, és ők is a „mindenért visszafizetünk” politikájának felülvizsgálatára kényszerültek. Az 1944. december 1-jén kiadott jugoszláv katonai közigazgatási rendelet megszüntette a magyarok munkatáborokba történő kitelepítését (pontos létszámukat nem tudjuk), és elrendelte a hadköteles férfiak rendes katonai alakulatokba,

illetve munkaszázadokba történő besorozását. Ezt a rendeletet csak részlegesen hajtották végre, a sajkási magyarok totális kitelepítését például soha nem bírálták felül.

1945 januárjában Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista Párt főtitkára (egyébként vajdasági, adai születésű), titokban a Vajdaságba érkezett, ahol találkozott a legfőbb vajdasági kommunista vezetőkkel és Titóval is, akitől a tömeges megtorlások, illetve a magyarok kitelepítésének felfüggesztését kérte.

1945 elején még valóban a magyarok *totális kitelepítésének* terve foglalkoztatta a jugoszláv vezetőket. 1945 őszén azonban Sreten Vuksavljević telepítésügyi miniszter egyik tervezetében már a *korlátozott kitelepítés* mellett érvelt, és nyolcvanezer vajdasági magyar kitelepítésére tett javaslatot. Mint ismeretes, 1946 szeptemberében Gyöngyösi János magyar külügyminiszter és Edvard Kardelj közötti megállapodás már csak negyvenezer magyar és magyarországi délszláv „önkéntes és kölcsönös” cseréjéről szólt. Kardelj emlékiratában azt írja, hogy mindenekelőtt „azért követeltük a vajdasági magyarok egy részének kitelepítését, hogy legalizáljuk ezzel a németek kitelepítését”. A tervek szerint 1947-ben kezdődött volna meg a lakosságcsere, és három év alatt kellett volna lebonyolítani. Még ma is keveset tudunk a magyar–jugoszláv lakosságcsereéről, végrehajtását azonban a nemsokára bekövetkező szovjet–jugoszláv szakítás végleg levette a napirendről.

Milovan Đilas 1990-ben megjelent visszaemlékezése szerint Rákosi jugoszláviai útja vajmi kevésbé befolyásolta a jugoszláv vezetés magyarokkal kapcsolatos politikáját, a változások hátterében szerinte egyértelműen kül- és belpolitikai megfontolások álltak. Mint írja, tudták, hogy a Szovjetunió ellenzi a magyarok kitelepítését, mivel Magyarország szocialista ország lesz; másrészt „Magyarország nem olyan nagy ország, hogy féljünk tőle, mint Németország”. Belpolitikailag pedig fontolóra vették, hogy a vajdasági magyarok nem voltak kollektíve elutasítóak a jugoszláv ellenállási mozgalommal szemben, tehát integrálhatók az új államba és az új rendszerbe. Nyilván komoly jelzés volt az ország vezetői számára a Kosovóban 1944 decemberében kitört albán lázadás is.

Nyilván külön kell majd szólni a kötetben a jugoszláv népbíróságok ítéleteiről, a Szombathelyi, a Deák Leó-féle perről és másokról is. Annál is inkább, mert a legutóbbi időkben elterjedtek olyan hírek is, hogy Szombathelyi Ferencet nem agyonlőtték, hanem állítólag karóba húzták,

Feketehalmy-Czeidner Ferencet Csúrogon, Grassy Józsefet pedig Zsablyán harckocsival taposták agyon.

1945 áprilisában Jovan Veselinov, a Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági Tartományi Bizottságának titkára már a magyarok népfelszabadító bizottságokba történő bevonásáról beszélt, amelyeknek jelentőségét az adta, hogy a bizottságok kizárólag szláv nemzeti alapon szerveződtek.

A párt szerbiai szervezetének titkára egyenesen úgy fogalmazott, hogy a Vajdaság problémáját nem lehet úgy megoldani, hogy „egymillió szerbet” telepítsenek oda, hanem olyan körülményeket kell teremteni, hogy a magyarok „jobban harcoljanak az új Jugoszláviáért, mint harcoltak a reakciós Magyarországért”. Ennek szellemében vonták be, különösen a Bánátban és nem a Bácskában a magyar földnélkülieket a jugoszláv agrárreformba, szinte kizárólag elkobzott német birtokokból juttatva számukra földet.

1945 tavaszára tehát megtörtént a „kollektíve bűnös, fasiszta magyar nemzetiség” álláspontjának revíziója, s ha nehezen is, de megkezdődött a több mint ötszázéves jugoszláviai magyar kisebbség hosszú és fájdalmas beilleszkedése az új államba.

A hatalom és a magyar kisebbség konszenzusának alapját a rendszerrel történő *politikai azonosulás* és a megtorlásokról való *hallgatás*, a kollektív amnézia képezte. Annál is inkább, mert 1945 után nem volt olyan hatalom, amely ellenkező irányú nemzetközi nyomást gyakorolt volna Jugoszláviára.

Megjelent a debreceni Szemle 2000. 1. számában